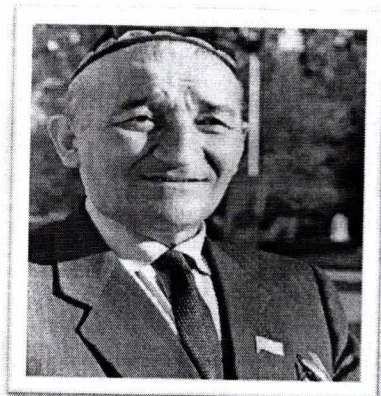

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК УНИВЕРСИТЕТИ
ҒАФУР ҒУЛОМ УЙ-МУЗЕЙИ
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

**«АДАБИЁТ ВА ҲУҚУҚ УЙҒУНЛИГИ: ҒАФУР ҒУЛОМ
ИЖОДИДА ИНСОНПАРВАРЛИК, ОДИЛЛИК ВА МЕҲР-
ОҚИБАТ МАСАЛАЛАРИ»
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ**

2020 йил 15 июнь

*Ғунча очилгунча утган фурсатни
Қапалақ умрига қидс этгулик,
Баъзида бир нафас олғулик муддат
Минг юлдуз сунгани учун етгулик..
Азиз асримизнинг азиз онлари
Азиз одамлардан сурайди қадрин.
Фурсат Ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла
Безамоқ чоғидир умр дилфтарин.
Ғафур Ғулом*

| ТДЮУ, Сайлгоҳ 35

Сўнгги йилларда миллий адабиётни ривожлантиришга, мумтоз ва замонавий адабиётимиз дурдоналарини чуқур ўрганиш ва кенг тарғиб қилишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2020 йил 20 май куни Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий боғида барпо этилган Адиблар хиёбонига ташриф буюриб, у ерда амалга оширилган бунёдкорлик ишлари билан танишдилар. Президент Адиблар хиёбонини бутун халқимиз, айниқса, ёшлар учун том маънода адабиёт, маънавият ва тарбия масканига айлантириш, ушбу мажмуадан янада самарали фойдаланиш, у ерда ўрнатилган ҳар бир адиб ижодини чуқур ўрганиш ва кенг тарғиб қилиш мақсадида боғда адабиётимизнинг атоқли намояндалари хотирасига ўрнатилган ҳайкалларни олий таълим муассасаларига бириктириш таклифини билдирдилар. Тошкент давлат юридик университети ўзбек адабиётининг забардаст вакилларида бири Ғафур Ғулом ҳаёти ва ижодини чуқур ўрганиш ҳамда аҳоли айниқса ёшлар орасида кенг тарғиб қилиш борасида тизимли ишларни амалга оширмоқда. Шундан келиб чиққан ҳолда, Тошкент давлат юридик университетида Ғафур Ғулом уй-музеи билан ҳамкорликда 2020 йил 15 июнь куни “Адабиёт ва ҳуқуқ уйғунлиги: Ғафур Ғулом ижодида инсонпарварлик, одиллик ва меҳр-оқибат масалалари” мавзусида республика онлайн конференцияси ўтказилди. Қуйида масофавий конференция материаллари тақдим этилади. – Т.: ТДЮУ, 2020.

Тўпловчилар:

Азиза Арипова – ф.ф.н. (PhD), доцент
Нодир Рамазанов – ф.ф.д.

Орифжон Чориев – ўқитувчи
Элёр Хонназаров – ўқитувчи

Тахририят аъзолари:

Гулнора Гулямова - ф.ф.н., доцент
Шаҳноза Зиямухамедова - доцент
Азиза Арипова - ф.ф.н. (PhD), доцент
Нодир Рамазанов - ф.ф.д.
Насиба Ниязова – ф.ф.н., доцент
Дурдона Расулмухамедова - ф.ф.н., доцент
Насиба Бозорова – ф.ф.н., доцент
Нозима Юлдашева - ўқитувчи

МУНДАРИЖА

КИРИШ СЎЗИ	3
О.Ахмедова БУЮК КИТОБСЕВАР	6
И.Ҳақкул АДАБИЙ АНЪАНА – ИЛҲОМ ВА ВИЖДОН ТАМАЛИ	13
Л.Илҳомжонов БИР АСАР ТАРИХИ	18
Р.Қўчқоров УЗИЛГАН БИР КИПРИК АБАД ЙЎҚОЛМАС	22
У.Ҳамдамов ЯНГИЛАНГАН ИЖТИМОЙ ВОҚЕЛИК ВА ПОЭТИК ИДРОК	27
Л.Шарипова ҒАФУР ҒУЛОМ – МУТАФАККИР ШОИР	32
Ш.Саматов ҒАФУР ҒУЛОМ МАЪНАВИЯТИДА МИЛЛАТЛАРАРО ҲАМЖИҲАТЛИК ҒОЯСИ	38
Г.Гулямова, Ш.Зиямухамедова ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ “МЕНИНГ ЎҒРИГИНА БОЛАМ” ҲИКОЯСИ ЛЕКСИКАСИ БЎЙИЧА МУЛОҲАЗАЛАР	47
Ш.Ахмедова МАКТУБЛАРДА ҒАФУР ҒУЛОМ ОЛАМИНИНГ АКС ЭТИШИ	49
А.Арипова ҒАФУР ҒУЛОМ АСАРЛАРИ – УЛКАН МЕРОС	55
С.Акобиров ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ “ТУРКСИБ ЙЎЛЛАРИДА “ШЕЪРИНИНГ ИНГЛИЗЧА ТАРЖИМАСИ ХУСУСИДА	59
Д.Расулмухамедова РУҲИЙ ЭРКИНЛИККА ЙЎҒРИЛГАН АЧЧИҚ ҲАҚИҚАТ	68
Н.Бозорова “ШУМ БОЛА”ДАГИ ЭПИЗОДИК КИНОЯ ҲАҚИДА	73
А.Ҳасанов ҒАФУР ҒУЛОМ АСАРЛАРИ ЛЕКСИКАСИДАГИ БАЪЗИ СЎЗЛАР ХУСУСИДА	76
Ф.Усмонова ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИДА ХАЛҚ ТУРМУШ ТАРЗИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ	80
О.Йўлдошев ҒАФУР ҒУЛОМ СИЙМОСИГА НАЗАР	84
Р.Матенов, Г.Уразова ТЕМА УЗБЕКСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАССКАЗЕ ГАФУРА ГУЛЯМА «ВОРИШКА»	87
Д.Ўсарова ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИДА ТАРЖИМА САНЪАТИНИНГ РОЛИ	89
У.Пулатова ОСОБЕННОСТИ ЛИРИКИ ГАФУРА ГУЛЯМА	92
М.Каримова ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ НАСРИЙ АСАРЛАРИ – УМР ДАРСЛИГИ	95
М.Шамситдинова БУЮК ЁЗУВЧИ ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИДА ТАРЖИМАШУНОСЛИКНИНГ ЎРНИ ВА ҚИЙИНЧИЛИКЛАРИ	100
Н.Ниязова РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВКУСА СТУДЕНТОВ НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА ГАФУРА ГУЛЯМА	103
Д.Зойирова ИНСОНИЙЛИК ТАРАННУМИ	106
В.Мамадаюпова ҒАФУРОНА МАҲОРАТ СИРЛАРИ	108
М.Ахмедова ГАФУР ГУЛЯМ – ПИСАТЕЛЬ-ПЕРЕВОДЧИК	112
М.Мирзаахмедова ҒАФУР ҒУЛОМ ШЕЪРИЯТИДА МАЪНАВИЙ ОЛАМГА ОИД ТУШУНЧАЛАР	115
У.Хайдарова MANIFESTATIONS OF ARTISTIC ESTHETICS OF GAFUR GULYAM IN THE WORKS OF TRANSLATION	118
Б.Ёриев, Л.Мухторова ЗАМОНГА ҲАМНАФАС ШОИР	122

Ғафур Ғулом жамиятда юз бериб турган вазиятни образлар орқали моҳирона тасвирлаганини тан олишга тўғри келади.

Демак, қайноқ ва мураккаб даврдаги шеърият жамиятни ҳаракатга келтираётган ғояларни тараннум этар экан, шиддат билан ижтимоийлаша борди. Натижада янги ўзбек шеъриятида “ижтимоий поэзия” деган тушунча барқарорлашди. Унинг илк гўзал намуналари Фитрат, Ҳамза ва Чўлпон каби жаҳид шоирлари ижодида учраса, навбатдаги кўтарилиши ва сайқал топиши Ғафур Ғулом ва унинг авлоди шеъриятида юз берди.

ҒАФУР ҒУЛОМ – МУТАФАККИР ШОИР

*Лайло Шарипова,
БухДУ доценти, филология фанлари доктори*

Истиқлол шарофати билан адабиётшунослигимиз ҳар бир давр адабиётини, ҳар бир ижодкор ижодини қайта назардан ўткази бошлади. Янги тадқиқ ва талқинларнинг юзага келаётгани, асарнинг ғоявий жиҳати билан бирга бадииятига ҳам жиддий эътибор қаратилаётгани муҳим. Шу маънода Ғафур Ғулом ижодига ҳам янгича назар билан ёндашиб, тадқиқотлар яратган олимларимиз талайгина. Адабиётшуносларимизнинг катта авлоди вакили сифатида академик Б.Назаровнинг “Ғафур Ғулом олами” монографияси [1.] улуғ шоир ва носир ижодининг аҳамиятини чуқурроқ, тўқисроқ англашимизга кўмак берган бўлса, устоз фольклоршунос, болалар адабиётининг жонкуяр тадқиқотчиси О.Сафаровнинг “Замонлар тонгининг чароқларисиз” номли қўлланмаси [2.] шоирнинг ўзбек болалар адабиёти таракқиётига қўшган ҳиссасини тўғрироқ идрок қилишимизга имкон беради. Ғафур Ғулом – мутафаккир шоир. “Мутафаккир” сўзи чуқур фалсафий фикрлай оладиган кишига нисбатан ишлатилишини инобатга олсак, бу сўзни барча ижодкорларга нисбатан қўллаб бўлмайди. Нега Ғафур Ғуломга нисбатан қўллаш мумкин? Биринчидан, шоир жуда истеъдодли бўлиб, бадиҳагўйлик фазилати уни безаб турган. Шоир илҳом изламаган, аксинча, илҳом Ғафур Ғуломнинг бўш қолишини, уни чорлашини кутиб турган. Қалами ўткир шоирлар истаган вақтларида, истаган нарса ёки ҳодиса ҳақида шеър бита олишганини инобатга олсак, бунга ишониш мумкин. Далил сифатида Шукруллонинг “Жавохирот сандиғи”, Саид Аҳмаднинг “Назм чорраҳасида” асарларини ўқиш кифоя. Иккинчидан, Ғафур Ғулом фольклорни, дунё, жумладан, Шарқ мумтоз адабиётини чуқур билган. Бундай ижодкорларнинг ҳар бир асари фалсафий

теранлик касб этиши мумкинки, шоир ва носир саналган Ғафур Ғулом ижодида бундай хусусият бор. Учинчидан, Ғафур Ғулом ўзбекнинг етук шоири сифатида дунёнинг турли томонидан Ўзбекистонга келадиган таланти инсонларни, кўпроқ шоир ва олимларни кутиб олган, меҳмон қилган, асосийси, ўзбекнинг адиби мутафаккир инсон эканини кўрсата билган. Тўртинчидан, шўро мафкураси қаттол қиличини қайраб, фақат ўз манфаати йўлида талантларни ишлатган паллада Ғафур Ғулом халқ манфаатини ҳимоя қила олган. Шўро қалам ҳақини тўлаш орқали, турли шароитлар яратишлар эвазига ижодкорларни пахтакор, пиллакаш сингари меҳнат аҳли ҳузурига юборар экан, ижодкор тафаккурдан фойдаланиб, ўз мавқеини мустаҳкамлаган. Бу жуда натижали сиёсат бўлган. Ғафур Ғулом давлатнинг топшириқларини бажарган, чунки у ҳам ўз даври шоири. Аммо даврбоп шеърлар билан бирга асрлар ошиб ўта оладиган, халқнинг маънавиятини, бадий дидини юксалтирадиган асарлар ҳам битиб, Чўлпон ҳамда Абдулла Ориповлар орасидаги мустаҳкам кўприк бўла билган: шеърятимизнинг, насримизнинг аънаналарини бир авлоддан иккинчи авлодга етказа билган. Бундай фикрларни кўплаб келтириб, Ғафур Ғуломнинг мутафаккир шоир эканини узоқ далиллаш мумкин. Биз болаларга бағишлаб ёзган баъзи шеърлари орқали исбот қилишга интилоқчимиз.

Ғафур Ғулом – донишманд шоир. У давр тўс-тўпирларидан омон ўта олиш, устозлари, айрим сафдошлари каби жабр кўрмаслик мақсадида давр мафкураси учун муҳим сўзларни либос қилиб, аслида халқ дардларини қаламга олган. Шундай шеърлари борки, бугун битилгани каби оҳори тўкилмаган, ҳар бир сатри бугунимизга ҳамоҳанг. "Чирой" шеъри мисолида фикримизни асосласак: шоир "болалар кўлида кир кўғирчоқ" бўлишга рози, аммо "ваҳшийлар кўлида ифлос пичоқ бўлишга" асло рози эмас. Бу болалар – "Эндиги минг йилнинг зўр камарбанди", шоир "Истаган тоғингни этайин гард-гард" деб, "Улуғ Шарк халқининг азиз фарзанди" учун ҳамма нарсага тайёр. Шеър якунига диққат қилинг:

Бахтим баланд бўлди бутун умримда,
Атлас замонамда мукаммал чирой.
Ёқимли жамолинг ўнгим, фикримда,
Ўзингдан, ақлингдан минг бор ўргилай [3. 96.].

Ғафур Ғулом ёшларнинг юрт эгалари бўлишлари учун жон койитган, уларни ғафлат уйқусидан уйғота оладиган шеърлар битишга интилган. Унинг шеърлари тараққиёт қонуниятларини чуқур англаган файласуф шоирнинг қаламидан тўкилган. Болалар юрт келажаги эканлигини англаган шоир уларга қайта-қайта мурожаат қилган:

Сизга атаб, болалар,

Бир шеър ёзмоқчиман.

Кўнгил ичкарасидан

Булоқлар қазмоқчиман (3.12.).

Бир умр халқ ичида юрган Ғафур Ғуломнинг вужуд-вужудига, руҳиятига халқона оҳанг сингиб кетганки, аксарият шеърларида бу ҳол сезилиб қолади. Шоир болаларга тушунарли, ёқадиган қилиб фикрини айтиш учун фольклорни кўмакка чақиради. Аналитик фольклоризмни юзага келтиради, яъни шеърда фольклор намуналаридан парча келтиради:

Бор экан-да, йўқ экан,

Оч экан-у тўқ экан.

Бўри баковул экан,

Тулки ясовул экан (3.13.).

Шоир шу тахлит эртак зачинидан фойдаланишда давом этади. Зачин сажъ кўмагида битилгани сабаб шеърга айланади. Шеър ритми шу асосда юзага келади. Ғафур Ғулом эртакнинг анъанавий кириш қисмидан саккиз сатр ҳосил қилгач, болаларга эртак айтмоқчи эмаслигини таъкидлайди. Гарчи "эртакнинг ярим ёлғон, ярим чини билан сизни юпатиб ўтирмайман" деса-да, аслида болаларга ўта таниш оҳанглардан фойдаланиб, уларнинг руҳиятига йўл топишни мўлжаллайди, фольклор кўмагида энг зарур фикрларини болалар онгига сингдиради:

Кўклам келди, ёз келар,

Қаламу қоғоз келар.

Табиатнинг қонуни

Ўз вақтида соз келар.

Эрта-индин имтиҳон,

Ҳай Саодат, Аҳмаджон,

Синфда сиз бормисиз?

Синовга тайёрмисиз? [3.13.]

Диёр болалари аъло ўқиса, Ватан келажанин гўзал қилиши мумкинлигини англаган шоир болалар фольклорига мансуб ҳукмлагич оҳангини – ритмини стилизация қилади, айти дамда, ҳукмлагичнинг "Лайлак келди – ёз бўлди, Қаноти қоғоз бўлди" сатрларидаги айрим сўзларни сақлаб, ўз мақсадига маҳорат билан мослайди. Навбатдаги сатрларда болалар фольклорига дахлдор санамадан фойдаланар экан, аналитик ва ритм стилизациясини юзага келтиради:

Бир, икки, ўн олти,

Ўн олти деб ким айтди?

Ўн олти деб айтгунча,

Имтиҳон вақти етди.

Сиз яхши болаларсиз,
Қирдаги лолаларсиз.
Аммо анча фанлардан
Кўзлари олаларсиз [3.13.].

Халқ педагогикасини чуқур билган шоир болаларни рағбатлантириб туриб, уларнинг камчиликларини ҳам ўзига хос тарзда айта олган. Ғафур Ғулом географияни ўқиш керак, картани билиш керак демоқда-ю, аслида қобигига ўралиб қолаётган ўзбекнинг болаларига дунё кенгликларига чиқиши лозимлигини уқтириб, танбеҳ бермоқда:

Географияни
Яхши билмас Аҳмаджон.
Ер куррасин соққача
Кўзга илмас Аҳмаджон.
Биров ундан картада
Сўрса Аму наҳрини,
Ўсиқ тирноғи билан
Туртади Рим шаҳрини [3.13-14.].

Сатрларда қанчайин маъно яширин-а! Аҳмаджон Римни кўрсата олади, аммо ўз Амударёсини кўрсата олмайди. Аслида Амумиз акс этган карта синфларда бормикан, болаларимизга дунё географияси билан бирга ўз географиямиз ўтилганмикан? Боз устига Аҳмаджон "Ўсиқ тирноғи билан" дарсга борган. Бу сатрларда фақат болаларга танбеҳ берилмаган, балки оналарнинг фарзандларига эътибор бера олмаётганига ишора ҳам бор, бизнингча.

Кўклам ўтиб ёз келар,
Бугун-эрта имтиҳон.
Сиз совет болалари,
Сиз билан обод замон.
Энг улуғ асримизга
Сиз бўласиз жонажон.
Сизга Ватан мунтазир,
Сизга мунтазир жаҳон [3.14.].

"Совет" сўзи олиб қўйилса, шеър бугуннинг шеъри. Айни дамда, ҳар бир шоир ўз даврининг фуқароси эканлиги табиий ҳолдир. Аммо мутафаккир шоир халқи мутелигини англаган. Шоир сифатида ҳамиша ҳам ҳақни ёза олмаганини билган. Шеър якунида Ғафур Ғуломнинг армонлари ифодаланган. У ўзининг давр имтиҳонларидан ўтишини англагани учун ижодига танқидий ёндашади: "Бешга топширмакчидим, Тиришмадим, уч бўлди", – деб ўкинади. Шоир замонасозлик қилишга мажбур бўлган ўринларини ўзи англайди, аммо шундай

қилмаса, халққа, болаларга асосий гапларини айта олмаслигини ҳам билади. Донишманд шоир Ғафур Ғулом руҳидаги тушкунлик оний. У доимо кўтаринки кайфиятда шеърлар битган, бу билан ёшларни руҳлантиришига ишонган. Ижодининг шу жиҳати сабаб "Адабиёт муаллим"идан "беш" олишига умид қилган. Дарҳақиқат, шоир даврлар имтиҳонидан "беш" ола билди. Унинг аксарият шеърлари, давр билан боғлиқ айрим сўзларни инобатга олмаганда, бугун билан ҳамоҳанг:

Биласан пахтанинг юртимиз учун
Олтин гавҳарлардан чўнграк қийматин.
Кўрсатгил ўқиган билиминг кучин,
Бизнинг техниканинг ғолиб қудратин (3.17.).

Шоирнинг ҳар бир шеъри ўзбек томонидан ёзилганини исботлаб туради. Ҳар бир шеърида умуминсоний ғоя миллий либосда бериладики, бу Ғафур Ғулом услубининг ўзига хос жиҳатларидан биридир:

Майсалар белларга уриб ётибди,
Кўкламнинг навқирон йигитлик чоғи.
Кечки беҳилар ҳам куртак отибди,
Ҳаётга тўлиқдир олам кучоғи (3.16.).

Шоир Ўзбекистон табиатини кўз ўнгингизда гавдалантира олди, аммо майсанинг белларга етар даражада кўкариши, кечки беҳининг куртак отиши чигит экиш жараёни охираганини англатади. Асл деҳқон чигит экишни яқунламоқда. Битта-иккита орқага қолганларни уялтириш, руҳлантириш учун ёзилган бу шеър.

Ғафур Ғуломнинг ҳар бир шеъри Ўзбекистон гўзаллигини, унинг жамолини кўз-кўз қилади, халқимиз руҳиятини ифодалайди:

Бўтакўздек тонг жамолин ишқивозиман,
Райҳон, кашнич ҳидларига тўймайман хануз.
Сибизгаман, сибизганинг ё овозиман,
Тўрғай каби тонг куйини қўймайман хануз (3.174.).

Табиатимизни тараннум этган ҳар бир шеъри бағрида шоирнинг улуғ бир истаги, икрори, эътирофи яширин. Айтайлик, юқоридаги сатрлар билан бошланган "Май саломи" шеърида шоир қардошларига салом йўлларкан, "Куйга солиб айтай десам ўз кўбузим бор" дея ғурур билан таъкидлайди. Шу таъкид билан шеърга нуқта қўяди. Ўша давр шоирининг бундай ғурурланиши учун жасорат керак эди. Ҳа, Ғафур Ғулом ўз даврининг ўта эҳтиёткор, айна дамда, ўта жасоратли шоири эди.

Шоир шеърларини ўқиб, Ўзбекистоннинг гўзал табиатига ошиқ бўлган, уни ўзбекона таърифлар билан дунёга кўз-кўз қила олган шоирлар орасида Ғафур

Ғуломга етари йўқлигига иқрор бўласиз. Шоирнинг табиатга ошиқлиги, юртига муҳаббати шеърхонга юқади-қўяди: қалби энтикади, руҳи яйрайди. Юртимиз табиати кўмагида пейзажнинг гўзал намуналарини яратар экан, шу йўл билан ҳам шеърдаги миллий руҳни кучайтиради, сатрлардаги халқчилликни оширади. Ҳар бир мисрада ўзбекона манзаранинг жо бўлиши Ғафур Ғуломнинг поэтик маҳоратига хосдир:

Ўсма қўйди кўклам уфқ қошига,
Майса унди ўру кир ёнбошига,
Лайлак қўнди тўмтоқ толнинг бошига,
Ялпиз терди Қумри гўжа ошига,
Баҳор тўйи, меҳнат тўйи бошланди (3.165.).

“Сен саломат бўлсанг бас” шеърида шоир “болаларимнинг кўзи – кўнглимнинг чароғи” деб эътироф этар экан, уларнинг “биринчи атак-чечак ўз ери, ўз қадами”лигини таъкидлай олган. Ғафур Ғуломнинг синчков, мусаввирона назари сабаб юзага келган бетакрор яратикка диққат қилинг: “Олхўри товон билан тупроққа соларкан из”. Бундай топилма шеърхон хотирасида бир умрга қолиши рост. Шоир “Болаларим, юзга киринглар” деб ўтирмайди. Халқ олқишини шоирона тарзда қўллайдики, бу Ғафур Ғуломнинг фольклорга муносабати ўзига хослигидан далолатдир:

Биринчи атак-чечак ўз ери, ўз қадами,
Олхўри товон билан тупроққа соларкан из.
Алпанг-талпанг тўлғониб йиқила турган дами,
Юз йиллик бахт йўлининг бошланиши бу сўзсиз (3.142.).

Диққат қилмасангиз "Юзга кир" халқ олқишини бу сатрлар бағридан тополмайсиз. Шоир "ўз ерида ўз қадами"ни илк бор юриб, "алпанг-талпанг тўлғониб" йиқилган ва ўша заҳоти қаддини ростлаган болажоннинг ўша дами "юз йиллик бахтли умрининг бошланиши" деб ишонч билан ёзади. Бу ишонч чин шеърхоннинг қаддини тоғ қилган ўша йиллар... Бундай ишонччи элга бера билган шоир, академик Ғафур Ғулом ўлмас асарлар муаллифи сифатида, давр билан боғлиқ турли мулоҳазалар қилинишидан қатъий назар, адабиётимизда мутафаккир шоир, етук носир аталиб, ўзининг муносиб ўрнига эга.